

Reizen langs de waterkant

De ecologie van de Dwergstern
Sterna albifrons op de Hooge Platen

René Beijersbergen

Eburon Delft
2016

Dit is een uitgave van de Stichting Het Zeeuwse Landschap

Met financiële ondersteuning van

ISBN 978-94-6301-017-7

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
tel.: 015-2131484 / fax: 015-2146888
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Textcetera, Den Haag

© R. Beijersbergen, 2016. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Voorwoord

Er zijn maar weinig studies bekend van onze kleinste sternsoort. Meestal gaan deze studies over de grotere verwanten, die gemakkelijker zijn om te bestuderen of over interacties tussen de verschillende soorten. Deze studie van de Dwergstern is bovendien zeer langlopend en gedaan op dezelfde locatie. Materiaal genoeg om een uitgebreid boek over te schrijven.

De grote hoeveelheid onderzoeksgegevens worden gepresenteerd in een verteltrant die doet denken aan het genre “oral history”, waarbij het veldwerk tot leven komt en waardoor de monografie niet alleen plezierig leest voor de sternfanaat maar ook voor de geïnteresseerde vogelaar. Zo worden er spannende uitstapjes gemaakt met de rubberboot naar het studiegebied de Bol op de Hooge Platen in de Westerschelde en wordt het bezoek aan andere broedgebieden in West Europa gelardeerd met korte reisverslagen of ontmoetingen en gesprekken met andere onderzoekers en vogelwachters, die een gelijkgestemde passie hebben voor Dwergsterns. Hierdoor wordt het boek ondanks de pittige meer wetenschappelijke stukjes beter toegankelijk voor de lezer die gewoon meer wil weten over Dwergsterns of de historie van de Hooge Platen.

Aan de studie ligt een schat aan gegevens ten grondslag. Er zijn bijvoorbeeld maar weinig studies die zo indringend de relatie tussen habitat en broedvogeldichtheid hebben onderzocht. Kaartjes, tabellen en grafieken worden in overvloed gepresenteerd. Bij het doen van aannames op basis van de gegevens van de auteur of andere onderzoekers of ten aanzien van de gegevens van andere soorten, worden eerst hypothesen gesteld en daarna zo mogelijk de juiste conclusies getrokken. En anders wordt gesteld dat het trekken van een conclusie op basis van de gegevens niet mogelijk is.

Al met al een bijzondere veldstudie over een “lifetime” van 30 jaar(!), die ons meer inzicht geeft in het ecologisch profiel van de Dwergstern en de ontwikkeling van de Hooge Platen annex Bol als dynamisch natuurgebied en waarvan het materiaal erom vraagt nog eens puur wetenschappelijk te worden geanalyseerd.

John Beijersbergen & Eric Stienen

Inhoudsopgave

1	Inleiding	9
2	Gebied, beheer en onderzoek	13
3	Migratie en overwinteren	33
4	Aankomst en begin	41
5	Broeden en kuikens verzorgen	79
6	Leefgebied, flora en vegetatie	109
7	Habitat en successie	135
8	Competitie en predatie	159
9	Broedvogels van de Hooge platen	179
	Dankwoord	189
	Geraadpleegde literatuur	191

1 Inleiding

Meer dan elke andere soort van de familie van de zeevogels vertonen Dwergsterns een nomadisch gedrag als het gaat om de keuze van een broedplaats en minder dan elke andere zeevogelsoort slagen ze er in grote broedconcentraties te vormen. Het een lijkt met het ander samen te hangen. Wellicht zijn de grote kolonies voor Dwergsterns ook geen voordeel. Met een gewicht van 50 gram, zo groot als een Spreeuw, slagen ze er natuurlijk ook niet in om met fysiek vertoon een plekje tussen hun grotere en talrijkere familieleden te veroveren, nog niet als ze met velen zijn. Schuilt voor de Dwergsterns in het massale ook een nadeel? Alles in hun gedrag wijst er immers op, dat ze liever niet gezien willen worden. Schuilt het succes van hun bestaan in het heimelijke en het onontdekte? Grote sterns zie, hoor en ruik je op grote afstand en grote kolonies zijn meestal toch succesvoller dan de kleine kolonies. Dwergsterns nestelen zelfs individueel en kunnen dan ook succesvol zijn.

Dwergsterns zijn in hun hele doen en laten op en top zeevogels. Het zijn wereldreizigers en tegelijk zitten ze als plaksel aan de waterkant vast. Van alle soorten zeevogels nestelen ze het dichtst bij de zee- en rivierkusten. Soms zijn het maar decimeters en een dergelijke keuze lijkt ongunstig voor het voortbestaan, maar toch passen ze zich niet aan. Alsof de gevaren van de zee er niet zijn. Dus zal er ook een voordeel zijn.

Ik wil zo veel mogelijk aspecten van hun ecologie weten. Dit werkje is de neerslag van een reis van 40 jaar sterns kijken, andere auteurs aan het woord laten en zelf onderzoek doen. Deze reis is niet anders begonnen dan elke andere reis. Vlakbij huis.

Na een lange stadse winter neemt m'n onrust toe en wordt het tijd om naar buiten te gaan. Ik ga naar zee. Het is 6 mei, hooguit 12 graden en de wind blaast uit het noordoosten. Het havenhoofd steekt 2 km in zee en aan het einde is de gevoels-temperatuur eufemistisch gezegd fris. De lucht is kraakhelder, droog en zilt. Boven de Noordzee is de vogeltrek in volle gang. Laag over het water komt in snel tempo een streep vogels dichterbij. Zilverplevieren? Dichterbij gekomen hoor ik naast me een stem *Dwergsterns* mompelen. Acht zijn het er en ze zijn het volgende havenhoofd al voorbij. M'n gedachte dwalen af. Acht Dwergsterns vertrokken vanmorgen honderden kilometers zuidelijker, misschien was het wel Noord Frankrijk of Zuid Engeland. De volgende halte is wellicht het Texelse strand. Misschien splitst daar de groep zich. Of zijn ze al gepaard? *Nadler* zegt dat de paren tijdens de trek al worden gevormd. *Schönert* heeft al in 1957 aangetoond dat partnertrouw voorkomt. Misschien wordt Texel of Vlieland hun zomerverblijf, maar het kan ook dat ze nog

veel verder willen. Öland, Gotland? Zouden ze het zelf al weten? Dwergsterns hebben een reputatie op het gebied van trouweloosheid. Toch is dat niet helemaal waar. Meerdere onderzoekers hebben vastgesteld dat nestplaatstrouw niet ongebruikelijk is. Wel staat de GPS van een Dwergstern wat ruimer afgesteld dan de meter daklijst waar een Boerenzwaluw op af koerst. Zelfs op het oog onveranderde broedplaatsen worden in sommige jaren volstrekt genegeerd. Hoe werkt hun keuzemenu dan wel? Niet alleen de omstandigheden op de broedplaats zullen een rol spelen maar ook het van jaar tot jaar wisselende voedselaanbod telt mee.

Het is een lust voor het oog om naar succesvol vissende Dwergsterns te kijken. Ze lijken altijd haast te hebben, zelfs met eten en misschien hebben ze dat ook echt. Over minder dan 3 maanden zijn ze al weer op de terugreis, met of zonder nakomelingen. Ze zijn hoorbaar opgewonden bij iedere vangst, groot of klein, laten soms pardoes, alsof het louter van balorigheid is, de prooi vallen en behendig als een circusartiest slagen ze voor de herkansing, voordat het slachtoffer nog maar aan de hernieuwde vrijheid heeft kunnen ruiken. Ik heb slechts één keer waargenomen dat een heftig spartelende zandspiering de dans wist te ontspringen.

Op Texel zag ik dat binnen een half uur de honger was omgeslagen in verzadiging, en meteen vangt al even luidruchtig de hofmakerij aan, jagen ze als door een katapult afgeschoten naar elkaar om na een eindeloos herhaald luchtspel te eindigen in de eerste stapjes die leiden tot een definitief partnerschap. Niet veel later dribbelen ze met korte geritualiseerde pasjes en zich groot makend met overdreven gestrekte nekken rond op het slik of het zand. Iedere stap in het spel wordt bevestigd met een voeding en onvermoeibaar sleept hij vis na vis voor haar aan. Dit is nog maar het begin. De mouwen moeten vanaf dit moment worden opgestroopt. Elke dag is een race tegen de klok. De komende weken staat er veel op het spel.

In mei zoeken ze hun plek. Dan moeten de vogelwachters en terreinbeheerders er zijn. Lange weekenden been ik omzichtig over het strand, bepraat ik vaderlijk de toeristen en verzoek ze een andere route te nemen en tegelijk de honden aan te lijnen. Honden en strandbroedvogels zijn net zo'n goede match als die olifant en de porseleinkast. De vloed wacht niet. Het onafgebroken loeren vanuit hinderlijk wiebelende bootjes naar de gestaag het strand opkruipende waterlijn. Ik ken de getijdentabel uit m'n hoofd. Het chagrijn en de frustratie als de op papier een niet eens zo hoge springvloed 2 decimeter verhoging heeft en met een enkele armzwaai in luttele minuten de helft van kolonie de zee in veegt. Ik weet het, het hoort er bij. De getroffen vogels maken binnen 9 dagen een nieuw legsel. Of de haringscholen die ineens hadden besloten om twee dagen buiten hun vliegbereik aan de oppervlakte te komen en de helft van de bijna volgroeide pullen crepeert in het zicht van de haven. Om maar niet te spreken van de kundig opererende Kokmeeuwen, die het laatste kuiken uit de kuil oppikken, met de precisie alsof het een op het bord achtergelaten frietje is. Het geeft hetzelfde onbestendige gevoel, alsof de laatste boot zonder mij is vertrokken. Maar er kan ook zo veel plezier en voldoening zijn, als ik kom aanvaren en ik zie op het natte strand hele schoolklasjes onhandige

juvenielen vertwijfeld naar de schuimende golven staren. Vol ontzag bewonderen ze met oprecht gemeend eigenbelang hoe hun wentelwiekende ouders in windkracht 5 er meteen na de eerste onderdompeling in slagen om uit het zeepsop een maaltijd boven te halen. *Dat kan niet zo moeilijk zijn.* Ze proberen al snel zelf iets, pakken ook nog iets oneetbaars op en keren met een draai rap naar het strand terug, maar weten al voordat ze weer in het rijtje staan, dat ze de komende paar weken vooral heel nauwgezet vader of moeder gaan volgen. Zonder ophouden tonen ze blattend hun aanhankelijkheid. Die vurig gewenste zelfstandigheid kan best nog even uitgesteld worden. Ze gaan toch allemaal dezelfde kant op. Naar het zuiden.

In de septemberzon lig ik aan het strand van de Ria Formosa nutteloos te doezen en al van ver hoor ik de familie aankomen. Langzaam. Ze hebben alle tijd. Ik knipper met m'n ogen. Instinctief haal ik m'n verrekijker onder het als hoofdkussen opgevouwen propje zomerkleding vandaan en zoek de waterkant af. Ze zijn op reis naar de monding van de Senegal Rivier. Of nog verder. Ze duiken. Ze halen een glinsterende maaltijd boven. Ze eten. Ze voeren hun nog onhandig dippende en enkele weken oude nakomelingen. De oudervogels vliegen behendig en geduldig heen en weer. Steeds is er vocaal contact. Nog ruim voor het moment dat vader of moeder met een 5 cm grote haringachtige van ver komt aanvliegen en roepend in beeld komt, maakt de puber met een scherpe draai kenbaar nog steeds belangstelling te hebben.

Ze hebben geen haast, ze zijn halverwege de reis en het echte werk is gedaan. De tijd van risico's is voorbij.

Het wil met de sterns in het algemeen en met de Dwergsterns in het bijzonder maar niet vlotten in ons land. Eigenlijk niet in heel Europa. Van alle terreinbeheerders hoor je dezelfde geluiden, terwijl ze gelijktijdig hun hoofd schudden. Alle landen om ons heen hebben speciale beschermingsplannen en actieplannen ontworpen, maar de stand kruipt maar moeizaam uit het dal. In het Verenigd Koninkrijk, het West Europese bolwerk voor Dwergsterns en waar natuurbeschermers zich net als bij ons, het vuur uit de sloffen lopen om het broedseizoen voor de vogels positief af te kunnen sluiten, is zelfs een Life project gestart om verbetering in hun situatie te brengen. Waar viseters als reigers, Lepelaars en Aalscholvers zich goed hebben kunnen herstellen na de verbetering van het kust- en binnenwater en de uitbreiding van het aantal reservaatgebieden, halen de sterns op geen stukken na de topaantallen van de jaren 1950. Het is de mix van voorwaarden, de samenhang tussen broeden en foerageren, dat op steeds minder plaatsen aan de wensen voldoet. Het knelpunt ligt in de kustzone. Ons openbare leven, ons economische leven en ons vrije tijdsleven speelt zich voor een groot deel af op die flinterdunne schil tussen zee en polder. De prijs is hoog om ook nog woonruimte voor kustvogels te reserveren en de publieke ingetogenheid om de weinige reservaatgebieden te vrijwaren van betreding is voor onze vrije samenleving maar moeilijk op te brengen. Want hebben ze aan ons onvolprezen strand dan eindelijk een plekje gevonden, dan is rust namelijk wel een van die voorwaarden voor succes. Niet storen svp.

2 Gebied, beheer en onderzoek

Het is regenachtige weer op zondag 20 november 1977. Ik ben met Bart op weg naar Jan de Zwart in Oostburg. Jan heeft in Zeeuws Nieuws, het kwartaalblad van het Zeeuws Coördinatieorgaan voor Natuur-, Landschaps- en Milieubescherming een artikel geschreven met de spraakmakende titel *Hooge platen; waterweg, recreatiegebied, visgronden of natuurgebied?* Jan is landbouwer, daarnaast bestuurslid van de bovengenoemde organisatie, ook van de Stichting Het Zeeuwse Landschap en is oprichter van de natuurvereniging 't Duumpje. Als er nog tijd over blijft staat vogels kijken op het programma. Meestal in de polders van Zeeuws Vlaanderen, maar in het voorjaar komt de boot uit de winterstalling en vaart het gezin de Zwart met mooie dagen naar de Hooge platen om zonnewarmte op te doen.

Figuur 2.1 De Hooge platen in de Westerschelde; tussen Vlissingen in het noorden en Breskens in het zuiden.

Jan heeft in 1972 de eerste broedgevallen van Dwergstern, Strandplevier en Scholekster op een zandkop vastgesteld en dat is in vogelend Nederland niet bekend. Dus goed om er over te schrijven. Bovendien lijkt de Westerschelde een vergeten estuarium en wordt weinig flatterend in een adem genoemd met ongezuiverde rioolwaterlozingen van onze zuiderburen. Toch is de ecologische allure groot en steekt delen van de Waddenzee naar de kroon. En dat is ook niet bij iedereen bekend. Maar het dreigt niet de goede kant op te gaan met de natuur van de Westerschelde, een

kant die verder gaat dan alleen de verontreiniging. In 1973 is voor de eerste keer de vaarweg naar Antwerpen gebaggerd en de Vlamingen willen heel graag nog grotere schepen ontvangen. Gaat dat niet ten koste van de natuur? Voor ik nog maar bij de veerboot van Vlissingen ben aangekomen en in deze overpeinzing ben vastgelopen, zijn we al getuige geweest van de eigen Hollandse expansiedrift op het gebied van havens en industrie. En wat het allemaal voor de natuur te weeg kan brengen. Eerst zijn we door het Rotterdamse Rijnmondgebied gereden en nu rijden we langs het mistroostig stemmende restant van het Sloe en de schorren van de Kaloot. In m'n achterhoofd doemen gelijk berichten op over een dramatische teruggang van vis-etende vogels als gevolg van giflozingen in het Rijnmondgebied. Landschap, flora en fauna hebben een veer gelaten voor onze welvaart.

Stapvoets de halflege veerboot afrijden en dan is het nog maar een stukje naar Oostburg. De Oude Haven is snel gevonden en nog tijdens de koffie leggen we onze gegevens naast de tellingen van Jan en de plaatselijke vogelaars. De kolonie Dwergsterns is bijzonder en de Hooge platen heeft potentie, daar zijn we het snel over eens. Wat kunnen we doen om de mogelijkheden en kansen werkelijkheid te laten worden? Jan raadt ons aan om contact op te nemen met de directeur van de Stichting Het Zeeuwse Landschap. De Stichting beheert natuurgebieden en de directeur is momenteel in gesprek met de Dienst der Domeinen, de Staat dus, om het gebied in gebruik te mogen nemen als natuurgebied. Als we aan het begin van de avond terug naar de Randstad rijden, nemen we ons voor om heel snel in het nieuwe jaar opnieuw een bezoekje te gaan brengen aan Zeeland. Noord Beveland deze keer, het kantoor van de Stichting voor een gesprek met de directeur over de Hooge platen en om te zien of onze gedachten voor de kansen en mogelijkheden voor de natuur gelijk optrekken.

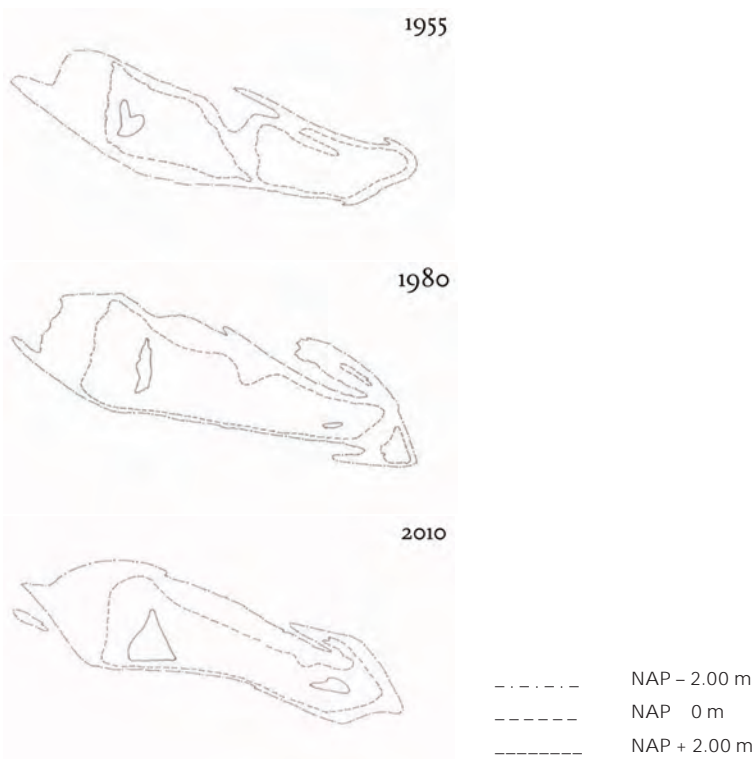
Jan gaat de tweede zondag van januari volgens de traditie van 't Duumpje ganzen kijken. Ganzen die slapen op de Hooge platen en bij het opstaan van de dag naar de Zeeuwse polders vliegen om te gaan eten.

De geschiedenis van de Hooge platen is nauw verbonden met de geschiedenis van de Westerschelde. Op kaarten uit de 17^e eeuw zien we op de laagwaterlijn al de

Figuur 2.2 Vogelwachters op de Westerschelde bij de Hooge platen (1980).

contouren van het platengebied met een oppervlakte van 1800 ha, weliswaar nog doorsneden door talloze geulen. De opslibbing is gestaag doorgegaan en de geul die de Hoge platen en de Hoge Springer van elkaar gescheiden hield, is als laatste na 1950 dichtgeslibd. De snelstromende diepe geulen rondom hebben verhindert dat de laagwaterlijn verder kon uitbreiden. Uitbreiding van de plaat zou onherroepelijk tot verplaatsing van geulen hebben geleid en een erosie van de tegenoverliggende Zeeuws Vlaamse oever tot gevolg hebben gehad. Dat is ook bij herhaling gebeurd en tussen Breskens en Hoofdplaat zijn in een 20^e eeuw 7 dijkvallen opgetreden. Dat komt dan vervolgens de stabiliteit van de hele zeewering weer niet ten goede en dus zijn de onderwaterludus van de geulen met steenbestortingen vastgelegd. De aanvoer van slib en zand ging onverstoort verder, maar de sedimentatie vond in toenemende mate plaats boven op de platen. Deze ontwikkeling heeft er toe geleid dat na 1950 op de Hoge platen een zandkop van 80 ha heeft kunnen ontstaan: de Bol. Met elk tweewekelijks springtij overspoelde de Bol. Medio de jaren 1960 en 1970 is ook de opslibbing van de Hoge Springer in het oosten zo ver gevorderd, dat een mix van schorreplanten kans heeft gezien zich te vestigen. Eind jaren zeventig heeft er een tiental paar Visdieven genesteld. Tussen 1970 en 1980 was de Bol opgehoogd tot + NAP 2.70 m en gaat nog maar eens per maand kopje onder.

Figuur 2.3 Ontwikkeling van de Hoge platen: boven 1955, midden 1980 en onder 2010 (gegevens tekeningen aangeleverd door RWS, Zeeland).

Halverwege de jaren 1990 zien we voor het eerst een tegengestelde ontwikkeling ontstaan. In het westen, tussen de Hooge platen en de Plaat van Breskens is een nieuwe kortsluitgeul ontstaan, die toepasselijk door ons de zeehondengeul wordt genoemd. Niets verontrustends, maar de stroomgeul is zich wel aan het verleggen. En kan een kortsluitgeul nog beschutting bieden en mogelijkheden opleveren voor tal van onder water levende organismen, anders wordt het wanneer de stroomsnelheid zo sterk is toegenomen, dat het water van de hoofd- en nevengeul langzaam maar zeker de randen van de plaat weg knabbelt en voor plaatvallen zorgt. Dat proces zien we aan de zuidkant en de oostkant de laatste 15 jaar in snel tempo aan ons netvlies voorbij trekken. Sinds 1980 is het 250 m brede strand van de Bol al in de geul verdwenen. De geul van het Vaarwater langs Hoofdplaat beweegt zich naar het noorden, waarmee slik en foerageergebied voor steltlopers aan het verdwijnen is. Als gevolg van deze geulverplaatsing ontstaat een verruiming van het Vaarwater en heeft zich tegen de Zeeuws Vlaamse oever de Schaar van Hoofdplaat kunnen ontwikkelen; een zandige ondiepte waar zeehonden zich graag ophouden. Sleepnetbemonsteringen hebben aan het licht gebracht dat de jonge vis hier graag vertoeft en dat trekt ook visetende vogels aan.

Ook boven het niveau van springvloed begint zich nu een afnemende ontwikkeling van de zandplaat af te tekenen. Na het strand zijn nu de duinen en de duinvegetaties aan de beurt. Ze kalven af. Ik kom hier nog op terug.

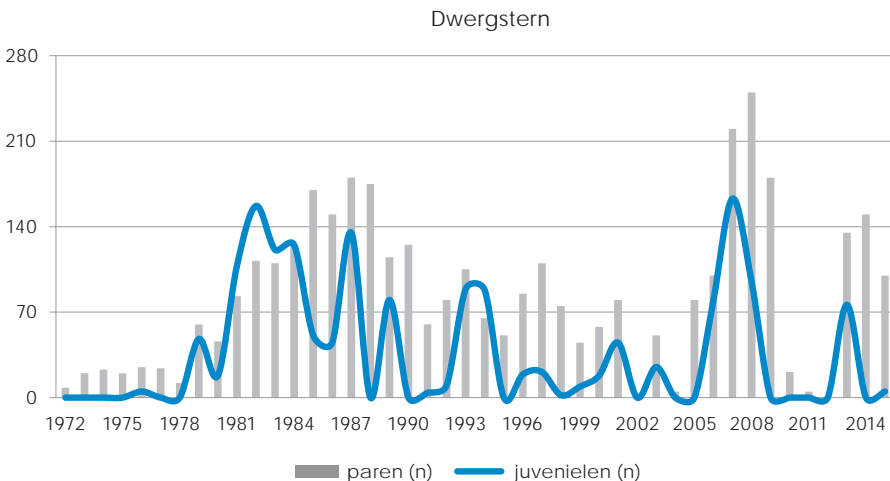

Figuur 2.4 Overtijdinge Scholeksters op het schelpenstrand aan de geul voor de duinen met op de achtergrond de appartementenflats van Breskens; juli 2013. Twee jaar later is dit strand in de stroomgeul verdwenen.

Niet alleen voor de beroepsvaart is de Westerschelde van grote betekenis. De watersport heeft het gebied ontdekt en de recreatieve ontwikkelingen rond de Hooge platen staan niet stil. De jachthaven van Breskens dateert van 1954, is begonnen met 100 ligplaatsen en is in 1995 uitgebreid naar 560 ligplaatsen. Een appartementencomplex siert inmiddels de horizon. Er staat nog meer op stapel. Cadzand krijgt een jachthaven, Perkpolder ook, Vlissingen en opnieuw Breskens willen uitbreiden en Terneuzen wil moderniseren. Snelle RIB's worden in Blankenberge te water gelaten voor een dagje watervermaak rond de platen en in Knokke is zelfs een verhuurbedrijf van snelle boten van de grond gekomen. De druk op de vogelbroedplaatsen neemt toe.

In de jaren 1960–1970 was de Nederlandse populatie Dwergsterns in minder dan een decennium van meer dan 1000 paar naar 50 paren (Rooth en Jonkers, 1972) gekelderd. De populatie Grote sterns van 40.000 paar was nagenoeg uitgeroeid. In 1965 schreef Jules Philippona in het Vogeljaar: *Dit jaar heb ik op excursies bij helder weer de zee afgespeurd naar sterns. Meestal tevergeefs. Er zijn geen sterns meer langs onze kust, althans bijna niet meer.* De oorzaak bleek een chemische verontreiniging, afkomstig van de industrie uit het Rijnmondgebied, en in de voedselketen werd opgenomen. De oorzaak kon worden weggenomen (Koeman et al, 1967).

Er gloorden hoop en er waren ook een paar kleine lichtpuntjes. Ton Lebrecht schreef in *Natuur en Landschap* enthousiast over de beginnende kolonie van het Veerse Meer in de zestiger jaren. Adri Jooisse moet z'n ogen hebben uitgekeken toen hij in 1971 enkele paren nestelende Dwergsterns aantroef op de restanten van de Kaloot, nadat hij in 1969 in de Avifauna van Walcheren had geschreven dat *de soort in verband met de industriële bestemming van het broedgebied gedoemd is te verdwijnen.* Dit, terwijl Vleugel, Warren en Wilmink (1941) in de Avifauna van Zuid Beveland schrijven dat in hetzelfde gebied jaarlijks 50 paar Dwergsterns en 125 paar Strandplevieren nestelen. De kleine vestiging kreeg een vervolg in 1972 op de Hooge platen. Ze zijn met uitzondering van 2002 en 2012 ieder jaar teruggekeerd.

Figuur 2.5 Aantalontwikkeling en broedsucces van de Dwergstern op de Hooge platen.